

УДК 322:342.731

ПОЛІТИЧНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ СИТУАЦІЇ В АНЕКСОВАНОМУ КРИМУ

Бокоч В. М.,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин

Ужгородського національного університету

У статті аналізується релігійна ситуація в анексованому Криму, що зумовлена дією політичних чинників. Зазначається, що впровадження російської релігійної політики на півострові супроводжується грубими порушеннями прав і свобод людини, зокрема права на свободу совісті і віросповідання, що виявляється в утисках і переслідуваннях релігійних організацій, священнослужителів, віруючих, особливо тих, які мають проукраїнську орієнтацію. Зроблено загальний висновок, що нормалізація релігійно-церковного життя в Криму можлива за умови його повернення Україні.

В статье анализируется религиозная ситуация в аннексированном Крыму, которая обусловлена действием политических факторов. Показывается, что внедрение российской религиозной политики на полуострове сопровождается грубыми нарушениями прав и свобод человека, в частности права на свободу совести и вероисповедания, что выражается в притеснениях и преследованиях религиозных организаций, священнослужителей, верующих, особенно тех, которые имеют проукраинскую ориентацию. Делается общий вывод, что нормализация религиозно-церковной жизни в Крыму возможна при условии его возвращения Украине.

The religious situation in the annexed Crimea, which takes place under the influence of the political factors, is analyzed. It is shown, that the introduction of Russian religious politics in the peninsula is accompanied by the rude violations of human rights and freedoms, in particular the right of freedom of the conscience and religion. The general conclusion, that the normalization of the religious and church life in the Crimea is possible, when it will be return to Ukraine, is drawn.

Ключові слова: Крим, анексія, політика, релігійні процеси, кримські татари, релігія, релігійні організації.

Постановка проблеми. Бурхливі суспільно-політичні події, що відбувалися в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 рр., спричинили послаблення влади у державі, скориставшись чим Російська Федерація всупереч нормам міжнародного права вдалася до насильницької анексії Криму. Відторгнення Криму від України, включення його до складу Російської Федерації вплинуло на різні сфери суспільного життя його населення. Зокрема, анексія Криму викликала зміни релігійної ситуації на півострові, причини і наслідки яких потребують наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз релігійних процесів у контексті суспільно-політичної ситуації в анексованому Криму здійснювався у публікаціях українських дослідників М. Васіна, Т. Калениченко-Мухоморової, А. Муждабаєва, Я. Назара, Н. Поліщука, М. Якубовича та ін. Чимало інформації стосовно сучасного релігійно-церковного життя на півострові міститься в інтерв'ю та публікаціях представників різних церков і релігійних організацій, у виступах і заявах лідерів кримськотатарського народу Мустафи Джемілева та Рефата Чубарова. Однак наявним працям нерідко бракує політичних висновків та узагальнень щодо релігійної ситуації в анексованому Криму, які в сучасних умовах зберігають свою актуальність.

Метою статті є аналіз релігійної ситуації, що склалася в анексованому Криму під впливом політичних чинників.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи до березня 2014 р. у складі незалежної України, Крим був конфесійно багатоманітним регіоном із розгалуженою релігійною мережею, де були створені необхідні умови для повноцінного забезпечення свободи совісті і віросповідання, збереження та розвитку національної і релігійної самобутності народів, що його населяли.

16 березня 2014 р. у порушення чинного законодавства України в Криму було проведено «референдум», на основі сфальсифікованих результатів якого Російська Федерація анексувала півострів.

На спроби розчленування території України, окрім державних органів, політичних та громадських об'єднань зреагували також релігійні організації та релігійні діячі. Зокрема низку заяв і звернень, спрямованих на упередження сепаратизму та російської агресії в Україні, прийняла Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. У Заяві «Про загрозу сепаратизму» нею рішуче засуджувалися будь-які дії, спрямовані на порушення єдності і територіальної цілісності України [1]. Вона негайно зреагувала також на рішення Російської Федерації про застосування військ в Україні, закликала російську владу відмовитися від військового та іншого втручання у внутрішні справи України, звернулася до міжнародного співтовариства із проханням зробити все можливе для збереження миру, територіальної цілісності і недоторканості кордонів української держави [2].

Свої позиції щодо анексії Криму публічно висловлювали також впливові українські церкви і релігійні організації, окремі релігійні діячі. Вони засуджували російську агресію в Україні, закликали міжнародне співтовариство зупинити грубе втручання у її внутрішні справи, попереджали про загрозу руйнування сучасної системи світової безпеки.

Після анексії Криму на півострові почала впроваджуватися російська релігійна політика. Насамперед, вона передбачала перереєстрацію релігійних організацій за російським законодавством. У процесі її проведення влада змушувала священнослужителів і віруючих різних конфесій до визнання законності анексії Кримського півострова, прийняття російського громадянства, підведення релігійних організацій під дію законодавства Росії про релігію та церкву, позбавлення релігійних організацій в Криму юрисдикції українських релігійних центрів і підпорядкування їх російським релігійним структурам. Тобто перереєстрація лише зовні виглядала як релігійна акція, хоча насправді переслідувала політичні цілі.

До того ж, релігійні організації, які не пройшли процедури перереєстрації, втрачали правоздатність юридичної особи, що породжувало чимало проблем з використанням ними культових приміщень і майна, ускладнювало ведення фінансово-господарської діяльності. Вони не могли також на постійній основі користуватися послугами священників-іноземців, оскільки термін їхнього перебування на півострові обмежувався 90 днями.

Перереєстрація релігійних організацій звужувала права і свободи віруючих, оскільки українське законодавство про релігію та церкву, яке діяло в Криму до його анексії, було значно демократичнішим, ніж російське.

Нова система державно-церковних та міжконфесійних відносин, що формувалася на півострові після його анексії, здійснювалася на основі вибіркового ставлення до різних релігій. Серед релігійних організацій, що функціонували в анексованому Криму, привілеї надавалися структурам Української православної церкви, яка перебуває в юрисдикції Московського патріархату. Її ієрархи та частина священнослужителів Кримської єпархії, маючи проросійські орієнтації, стали на шлях співпраці з окупаційною владою, першими здійснили перереєстрацію своїх релігійних організацій за російським законодавством. Сама ж Українська православна церква окуповану територію Криму визнала «частиною іншої держави», на території якої діє її «закордонна єпархія» [3].

Натомість Українська православна церква Київського патріархату, її послідовники в анексованому Криму опинилися у скрутному становищі. Священники та миряни цієї церкви звинувачувалися владою у «екстремістській» діяльності, допомозі «київській хунті, фашистам та бандерівцям». Вони піддавалися утискам і переслідуванням, у них відбиралися храми, інші культові приміщення. Як зазначив керівник прес-центру цієї церкви архієпископ Євстратій, «вже сама приналежність до Київського патріархату в окупованому Криму дає підстави почуватися в небезпеці» [4].

Через проукраїнські позиції у цієї церкви виникло чимало проблем з її перереєстрацією. Зокрема, російська влада у Криму пропонувала її структурам реєструватися незалежними православними громадами, підштовхуючи в такий спосіб до розриву зі своїм релігійним центром в Україні. Окупаційній владі Криму вдалося значно зменшити мережу та звзвити вплив Української православної церкви Київського патріархату на півострові. Якщо у 2014 р. у Криму діяла 41 зареєстрована релігійна громада цієї церкви, то у 2015-му їх лишилося лише 9 [4]. Однак, незважаючи на утиски та переслідування, значне зменшення кількості парафій, ця церква намагається утриматися в Криму і в міру можливостей задовольняти релігійні потреби своїх прихильників.

У критичній ситуації в анексованому Криму опинилася Українська греко-католицька церква та її послідовники. Постійні цькування змусили греко-католицьких священників виїхати за межі півострова. Через це духовне обслуговування місцевих громад цієї церкви значно ускладнилося і здійснювалося не на постійній основі, як раніше, а шляхом ротації священнослужителів.

До того ж, Українська греко-католицька церква постала перед дилемою: перереєструватися на умовах, що ставила російська влада, чи бути повністю забороненою на півострові. Як зазначив глава цієї церкви архієпископ Святослав, «за всяку ціну ми намагаємося утримати свої позиції і не

дати нікому нагоди сказати, що ми саморозпустилися чи самоліквідувалися» [5]. Тому з метою збереження своїх парафій, забезпечення належного духовного обслуговування своєї пастви та подальшого існування греко-католицизму на півострові ця церква обрала для себе нелегкий шлях перереєстрації. Російська влада, називаючи українських греко-католиків «радикальними націоналістами» та «розкольниками», тривалий час зволікала з реєстрацією громад цієї церкви, ставила вимоги щодо зміни її назви на «католицьку церкву візантійського обряду». Оскільки українські греко-католики не в змозі самостійно протистояти російській владі в Криму, вони покладали надії на підтримку України та Ватикану. І хоча останнім часом проглядається тенденція до послаблення тиску окупаційної влади на Українську греко-католицьку церкву в Криму, проте негативне ставлення до неї все ще зберігається.

У скрутне становище в окупованому Криму потрапили й священнослужителі Римо-католицької церкви та віруючі-католики. Ситуація, в якій опинилися громади цієї церкви, теж змушувала її духовенство або приймати російське громадянство і здійснювати перереєстрацію своїх структур, або залишати півострів.

З аналогічними проблемами в Криму зіткнулися й українські протестанти. Їх теж влада змушує до перереєстрації, умовами якої є вихід створених ними громад з-під юрисдикції українських духовних центрів і підпорядкування російським структурам. На думку старшого єпископа Церкви християн віри євангельської України М. Паночка, «перереєстрація – це спроба духовно відрізати всі кримські громади від України» [6].

Демократизація та суспільно-політичні перетворення в незалежній Україні сприяли відродженню та динамічному розвитку іудаїзму в Криму. Однак після окупації півострова іудейські громади також опинилися у складній ситуації.

Чимало проблем в анексованому Криму з'явилося у кримських татар-мусульман, у суспільному бутті яких етнопольні проблеми тісно перепліталися з релігійними. Мусульманство здавна було для них важливим чинником формування і збереження їхньої національної ідентичності, засобом духовно-культурного відродження на історичній батьківщині. Використовуючи різноманітні методи та засоби, проросійська влада Криму докладала неабияких зусиль для навернення кримських татар-мусульман на свій бік. Однак більшість з них не визнавала результатів «референдуму», засуджувала російську агресію в Криму, виступала за його повернення Україні. Політична і релігійна опозиційність значної частини кримських татар до проросійської влади на півострові стала однією із головних причин їхніх утисків, гонінь, арештів, викрадень і навіть убивств. Кримськотатарським активістам силові структури Російської Федерації висували звинувачення у належності до «терористичних» організацій та здійсненні «екстремістської» діяльності. Зокрема, через активну проукраїнську позицію, відстоювання національних і релігійних інтересів були звинувачені в екстремізмі лідери кримськотатарського народу Мустафа Джемілев та Рефат Чубаров, проти яких порушено кримінальні справи та заборонено в'їзд до Криму терміном на п'ять років.

Об'єктом особливих нападів окупаційної влади Криму став вищий представницький орган кримськотатарського народу Меджліс, який з часу повернення кримських татар із депортації здійснював діяльність, спрямовану на подолання наслідків їх геноциду, відновлення прав та національно-культурне самовизначення, відродження та розвиток їх релігійно-церковного життя. Оскільки під час підготовки та проведення «референдуму» в Криму Меджліс чинив спротив, російська влада взяла курс на його ліквідацію: спочатку було призупинено його діяльність, відтак – включено до переліку громадських організацій і релігійних об'єднань, існування яких припинено у зв'язку із здійсненням ними екстремістської діяльності, а згодом повністю заборонено. Однак Міжнародний суд ООН зобов'язав Російську Федерацію «поновити діяльність Меджлісу» [7].

Репресії на політичному, національному та релігійному ґрунтах, що здійснювалися окупаційною владою щодо кримських татар, створених ними організацій, змушували їх до міграції, зокрема на материкову Україну. В місцях свого нового поселення в різних регіонах України вони почали відновлювати свої громадські об'єднання, друковані видання, релігійні організації. При цьому кримські татари зіткнулися з низкою проблем. Зокрема серйозно постало питання не лише про забезпечення їх житлом, працевлаштування, а й збереження їхньої національної ідентичності, однією із важливих складових якої є мусульманська релігія. Задоволення їхніх релігійних потреб значною мірою ускладнювалося відсутністю культових приміщень, нестачею служителів культу. Перебування кримських татар в інонаціональному середовищі без належної підтримки мусульманської релігії загрожувало їм асиміляцією.

Анексія Криму призвела до змін у системі управління мусульманськими релігійними організаціями. Духовне управління мусульман Криму, перереєструвавшись за російським законодавством під назвою «Духовне управління мусульман Криму і Севастополя», почало налагоджувати відносини з новою кримською владою, а також російськими мусульманськими релігійними центрами. Оскільки під впливом цього управління перебувало понад 350 мусульманських релігійних організацій, місцева влада з його допомогою намагалася зробити кримських татар лояльними до окупаційного режиму.

Інший мусульманський центр у Криму – Центральне духовне управління мусульман Криму – Таврійський муфтіят, який теж претендує на об'єднання мусульманських громад півострова, також зайняв проросійську позицію, встановив контакти з Центральним духовним управлінням мусульман Росії. Він контролює частину кримських мусульман, сприяє посиленню впливу на них проросійських політичних сил, забезпечує виховання «слухняних Кремлю мусульман» (Б. Хамроєв). За словами Мустафи Джемілева, Таврійський муфтіят опинився «в повному підпорядкуванні окупантові... і не відображає сподівань і думок мусульман Криму». У ньому перебувають люди, «у яких немає ні віри, ні релігії. Все для політичного шантажу» [8]. У політичних оцінках цього духовного центру з Мустафою Джемілевім солідаризується і муфтіт Духовного управління мусульман України «Умма» Саїд Ісмагілов, який вважає, що Таврійський муфтіят – це «проросійський мусульманський проект у Криму» [9].

Однак, незважаючи на різні спроби навернення кримських татар на бік окупаційної влади, чимало із них вважають себе невід'ємною частиною українського народу і пов'язують своє майбутнє з незалежною і сильною українською державою. «Кримські татари, – зазначав муфтіт Саїд Ісмагілов, – такі ж українці, хоча мають інше віросповідання». Зважаючи на це, вони вважають, що їх участь у його поверненні Україні є їхнім «святим обов'язком» [9]. Свідченням українського патріотизму значної частини кримських татар-мусульман була їх безпосередня участь в АТО, створення ними окремого добровольчого батальйону імені Номана Челебіджихана.

У зв'язку з анексією Криму, постійним тиском влади на кримських татар-мусульман, виїздом їх значної частини за межі півострова, повним чи частковим підпорядкуванням мусульманських духовних центрів російській окупаційній владі, відмежуванням від своїх послідовників на підконтрольних Україні територіях, постало питання про створення духовного центру, який відображав і захищав би інтереси проукраїнських кримських мусульман. 19 листопада 2016 р. за ініціативи Координаційної ради Світового конгресу кримських татар представники 14 релігійних кримськотатарських громад на з'їзді у Києві утворили свій Кримський муфтіят, який об'єднує татар-мусульман, які залишили півострів [10].

Як бачимо, після анексії Криму різновекторні політичні орієнтації кримських татар призвели до поглиблення їх релігійних розмежувань. Внаслідок цього у кримськотатарському мусульманстві з'явилися провладні й опозиційні духовні центри, між якими відбувається внутрішнє протиборство. Розуміючи, що будь-який розкол значно послаблює рух кримських татар за свої права, російська влада підтримує їх політичне і релігійне протистояння, загострення відносин з мусульманами материкової України. Окупаційній владі частково вдалося посягти внутрішні протиріччя між кримськими татарами на політичному і релігійному ґрунтах: лояльних до неї інтегрувати у проросійські політичні та релігійні структури, а нелояльних витіснити із території Криму.

Релігійна ситуація в анексованому Криму викликала стурбованість органів державної влади та громадськості України. Зокрема, Департамент у справах релігій і національностей Міністерства культури України рішуче засуджував цілеспрямовані і масштабні порушення права на свободу совісті в Криму і звертався до міжнародних організацій із проханням захистити священників та віруючих від переслідувань [11].

На порушення прав людини, зокрема релігійних свобод на окупованому півострові, негативно реагувала й світова спільнота. За ініціативи України ці питання розглядалися на засіданні Ради Безпеки ООН. Верховний комісар ООН з прав людини охарактеризував ситуацію в анексованому Криму як «критичну» і вимагав постійного її моніторингу міжнародним співтовариством [12]. Американська комісія з релігійної свободи у своїй щорічній доповіді за 2016 р. на основі проведеного моніторингу становища релігії в анексованому Криму зарахувала Росію до «найжорстокіших порушників свободи віросповідання в світі». Автори доповіді рекомендували американському уряду віднести Росію до категорії «країн, що викликають особливе занепокоєння», і на найвищому рівні чинити на неї тиск з метою надання можливості віруючим сповідувати свою релігію [13]. Однак російські владні структури на подібні заяви та заклики українських і зарубіжних офіційних органів та громадськості не реагували.

Висновок. Таким чином, російська окупація Криму значно ускладнила релігійну ситуацію на півострові, що відчували на собі майже всі релігійні організації та їх послідовники, особливо проукраїнської орієнтації. Релігійна свобода, яка за роки незалежності України стала нормою життя для віруючих усіх конфесій на всій її території, в анексованому Криму грубо попирається.

Релігійно-церковне життя в анексованому Криму перебуває під значним російським політичним впливом. І хоча проукраїнським політичним силам і релігійним організаціям у Криму важко протистояти російській окупаційній владі, вони не втрачають оптимізму, вірять у повернення пів-

острова під юрисдикцію України, де можна позбутися релігійних утисків та переслідувань і сповна реалізувати своє право на свободу совісті і віросповідання. Постійні наукові дослідження релігійної ситуації в анексованому Криму, відповідні узагальнення, висновки та рекомендації сприятимуть її поліпшенню.

Література:

1. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій про загрозу сепаратизму // ВРЦіРО. 22 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
2. <http://vrciro.org.ua/ru/statements/375-council-of-churches-statement-on-threat-of-separatism>
3. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року // ВРЦіРО. 2 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/380-council-of-churches-statement-on-decision-of-russian-military-invasion>
4. В УПЦ (МП) вважають, що на Сході України відбувається громадянська війна, а Крим – частина іншої держави // РІСУ. 27 жовтня 2015 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uoc/61512/
5. Степанковська Я. Як українським церквам у Криму вдається залишатися українськими // РІСУ. 15 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/62196/
6. УГКЦ в анексованому Криму прийняла виклик: змагається за реєстрацію // РІСУ. 21 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/catholics/ugcc/62865/
7. Калениченко-Мухоморова Т. Новий екстремізм – про утиски віросповідань в Криму та Донбасі // РІСУ. 26 листопада 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/reportage/58324/>
8. Суд ООН зобов'язав РФ відновити Меджліс та припинити дискримінацію // Українська правда. 19 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/04/19/7141684/>
9. Муфтіят Криму створять на материковій частині України – Джемілев // РІСУ. 5 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/62122/
10. Муфтії Саїд Ісмагілов: Росія створила в Криму паралельне духовне об'єднання мусульман, щоб взяти під контроль кримських татар // iPress.ua. 12 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ipress.ua/articles/muftiy_said_ismagilov_shchob_vzaty_pid_kontrol_krymskyh_tatar_rosiya_stvoryla_v_krymu_paralelne_duhovne_obiednannya_musulman_99963.html
11. Мінкультури України не зареєструвало статут кримськотатарського муфтіяту УНІАН. 27 березня 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://religions.unian.ua/state/1843941-minkulturi-ukrajini-ne-zareestruvalo-statut-krimskotatarskogo-muftiyatu.html>
12. Госдеп по справах релігій різко осудив переслідування священнослужителів в Криму // РІСУ. 18 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/state/authorities_religious_affairs/55768/ У МЗС розповіли про сьогоднішнє засідання Радбезу ООН щодо Криму // УНІАН. 18 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1294450-u-mzs-rozpovili-pro-sogodnishne-zasidannya-radbezu-oon-schodo-krimu.html>
13. Звіт про релігійну свободу в Криму. Коротко // CRIMEA.SOS. 28 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [news/zvit-pro-religiinu-svobodu-v-krimu-korotko/](http://crimea.sos.org/news/zvit-pro-religiinu-svobodu-v-krimu-korotko/)